

Könyvszemle

Heltai Gáspár imádságos könyve (1570–1571). Bevezető tanulmánnyal közlése Balázs Mihály. Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2006 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 5.).

Mielőtt a 16. századi magyar nyelvű imádságirodalom e korábban igen nehezen elérhető szövegének új kiadását értékelnénk, ejtsünk néhány szót a sorozatról: az eddigi öt kötet életképesnek mutatja a források, a nehezen hozzáférhető, de az unitarizmus történetében jelentős szerepet játszó alapszövegek gondozott (esetenként magyarra fordított), jegyzetekkel ellátott kiadására szakosodott sorozatszerkesztők, Kovács Sándor és Molnár Bodrogi Lehel vállalkozását. Példaértékű az a következetesség, ahogyan a kiadók és szerkesztők saját értékeik feltárására valamint azok szélesebb körben is hozzáférhetővé tételére törekednek – de erről, a nagyközönség és a szakma elvárásainak összehangolásáról majd később bővebben.

Még mindig a bevezető rendjén, de immár a bemutatásra kerülő könyvről szólván: kiállításában, kivitelezésében is szép, igényes kiadványt tarthatunk kezünkben, amelyet igazán öröm kézbe venni. Nézzük visszafelé: a 141. lap-tól kezdődik a tartalomjegyzékben *Képek* címmel közölt rész: valójában szöveg ez is, a kiadott imádságoskönyv olvasásra is tökéletesen alkalmas fotomásolata, a könyvtári pecsétekkel, kéziratos bejegyzésekkel együtt, majdnem olyan, mint egy facsimile-kiadvány. Mindenkinek – tehát nem csupán a kéziratokhoz és egyéb régiségekhez szokott, edzett „régimagyarászoknak” és történészeknek – csak ajánlhatjuk, hogy ezzel a résszel kezdje az olvasást, hiszen a hatás úgy lehet igazán teljes: ha a betűkön és tartalmi vonatkozásokon túl a lapok tükrét is látjuk, befogadjuk. A könyvnek ez a része általánosan hozzáférhetővé, megtekinthetővé tesz egy unikumpéldányt: az *Imádságos könyv* egyetlen töredékes példánya, mint tudjuk, Kolozsvárott, az Egyetemi Könyvtárban vehető kézbe.

Persze ezzel még véletlenül sem szeretné a recenzens azt sugallani, mintha a kötet középső része – az *Imádságos könyv* mai helyesírásra átírt és magyarázatokkal ellátott változata – ne volna ugyanolyan fontos. Hiszen ez a rész teszi a szélesebb közönség részére is folyamatosan olvashatóvá, sőt imádkozhatóvá (és személyes helyzetekre applikálva továbbvihetővé) a szöveget. Másként szólva: a középső, a 67–140. lapokon található szöveg annak eredeti rendeltetése szerint (is) befogadható.

És ezzel a gondolattal a könyv használatának, használhatóságának kérdését is felvethetjük. Vajon a maga fordítói és szerkesztői szempontjából mond-e erről valamit maga Heltai Gáspár? A banálisnak tetsző kérdést mégiscsak föl kell tenni: mire való egy imádságos könyv?

Heltai válasza a kérdésre mindjárt a beköszöntőben olvasható: „ím ezt e kis könyvecskét egybeszedegöttem és e rendre hoztam nagyobb haszonnak okáért, hogy az együgyű keresztyéneknek lönne valami formulácska” (a jelen kiadás 67. lapján). Eszerint olyan eligazító imádságok közreadásáról lenne tehát szó, amelyek tetszés és élethelyzet szerint továbbmondhatók – gondolhatók –, imádkozhatók. A könyv használatának mikéntjére másutt is utal, a 75. lapon például ez áll: „Ekképpen imádkozzál keresztyén ember az úton, mikor mégy az egyházban... És ezekről elmélkedjél és gondolkodjál, ne hoaz(!) alá s fel, ne csacsogj gonosz társasággal hejába való dolgokat az úton, senkinek botránkozására ne szömlelkedjél, se lépjél, se cifrázzad magadat.” A hasonló passzusok szedése eltér az imaszövegektől, jelezve, hogy ez a szövegtípus nagyonis gyakorlatias, pragmatikus szempontok, és bizonyára nem mindig felemelő közösség-szervezői tapasztalatok alapján alakulhatott ki. (Az elvárható templombéli viselkedés és lelkület, illetőleg a nem éppen áhítatos és tisztelettudó magatartás ostorozása hálás és gyakorta visszatérő prédikációs téma a konfesszionizmus korában, felekezetre való tekintet nélkül. A prédikátorok bizonyára nem véletlenül hozták újra meg újra szóba, hogy prédikáció, istentisztelet idején mégsem illendő pletykálgodni, táplálkozni, szundikálni.)

Érdemes az idézett részek nyelvi erejére, a Heltaitól jólismert és oly sokak által méltatott szemléletességre, képszerűségre is figyelni, de talán arra is, hogy ezek mintha „elütnének” egy imádságoskönyv megszokott nyelvezetétől: a paratextusban másutt is találni efféléket. Ilyenek a látszólag lekicsinyléssel és nagyonis valóságos iróniával hivatkozott „kolozsvári pasquillárok, és a felette igen bölcs kovácsok” (67.) és „azoknak forgó doktori” (73.), akiknek említése egy látens, talán belső vitát sejtet, és amelynek hátterét és részleteit a bevezető tanulmány tárja majd fel számunkra.

Ebben az összefüggésben sajátos jelentést kap a könyvecske felépítése, Heltainak pedig van gondja arra, hogy a várható támadásokat jóelőre visszaverje. A hét napjait és az egyes napszakokat mint szervezőelvet követő szerkezet emlékeztet(het) a monasztikus hagyomány zsolozsmázási szokásaira. (Persze a műfaji és forráshasználati eltérések talán még fontosabbak, mint a szerkezeti analógia. És persze az eljárás máshonnan is ismert: a hét napjai szerint szervezett imádsággyűjteményt olvashatunk a jezsuita Marosvásárhelyi Gergely katekizmusának fordításában is – Canisius nyomán. Német sajátosság lenne?) Szerzőnk elébe is megy a vádaknak: „Innet immár reám kezdenek térti, mondván, ím elbolondult és gyermekké lött az vén Heltai Gáspár, ím esmét pápássá akar lönni, hogy új zsolozsmás BREVIÁRT akar szörzeni, ím a szabad keresztyéneket

újonnan a pápai kötrebe akarja beszorítani” (68). Kommentárja pedig – amelyet a bevezető tanulmány bőszéges elemző figyelemben részesít – tipikus Heltai-szöveg, annak minden nyelvi és gondolati pompájával és indulatos humorával: „De atyámfiai keresztyének, noha bánom efféle opiniókat és mérges káromlásokat, azért nem gondolok vélek. Mert igen magas a mennyország. Nem hallik oda minden kiáltás” (uo.).

Az imádság – így tudjuk – a kegyességgyakorlás műfaja, ahol a *doctrina* bizonyosságából következik a *pietas* gyakorlatiassága. Ennek a tudásunknak nem mond ellent Heltai könyvecskéje sem, valamit mégis ki kell emelnünk ezzel kapcsolatban: nem más ez, mint a szövegek gondos intellektuális megalapozottsága, a hit tisztaságának gyakori hangsúlyozása az imaszövegekben („a te szent igéd és igazságod tisztán és minden másolás nélkül hirdettessék ez világon, és hogy mű a mű elménket és okosságunkat a hitnek engedelmé alá fogjuk,” olvasható például a 87. lapon). Az ilyen és hasonló megnyilatkozások alapján a bevezető tanulmány joggal szól „dogmatikailag oskolázott mód”-ról (40.). További jellegzetesség a hit közösségi jellegének emlegetése („könyörgök tenéked, egybe egyesítsed a te Szentlelked által minden keresztyéneknek szüveit az egy igaz hitben, hogy te-benned egyesek legyenek, egy értelemben, egy lélekben és egy isteni igaz tisztelben”, így a 131. lapon olvasható fohász) – persze ezúttal is az imádság nyelvi fordulataival. Az unitarizmus tanainak az imaszövegekbe való beágyazottsága olyan további jellegzetessége a könyvecskének, ami Heltai hozzájárulása. Jogosan jegyzi meg a bevezető tanulmány, hogy hittétel és áhítatgyakorlás szerves összefonódása ezekben a szövegekben a század más imakönyveihez (Pázmány Péter, Szenci Molnár Albert gyűjteményeihez) képest eltérő könyvtípust eredményezett.

Végül, de nem utolsósorban, szóljunk néhány szót a bevezető tanulmányról is. Ebből kiderül, hogy a könyvecske német nyelvű mintája egy evangélikus *Betbüchlein*, Johann Avenarius Habermann-nak a 20. századig népszerű, számtalan kiadást megért és sok nyelvre lefordított imádságos könyve 1567-ből. Balázs Mihály a tőle jól ismert elmélyültséggel és szakszerűséggel elvégzett szövegösszevetése tanulságaként megállapítja: Heltai „már unitáriusként foglalkozott ezzel a szöveggel” (10.). A szövegösszevetésnek és a szellemtörténeti kontextus figyelembevételének, ill. e kettő egymásraolvasásának más tanulságai is vannak: sikerül korigálnia az RMNY adatát, miszerint a 289-es számot viselő könyvecské „evangélikus imádságos könyv” lenne, sőt a datálási bizonytalanságot is meg tudja oldani, vagy legalábbis szűkíteni az időhatárt: Szabó Károly adatához képest, miszerint 1570–74 közé tehető a keletkezési idő, arra a következtetésre jut, hogy „a könyv megjelenését 1570 második felére, vagy 1571 elejére kell tennünk” (14.).

A módszeres, ugyanakkor élvezetes stílusban megírt szövegösszevetés (a német minta összeolvasása a magyar változattal) nyomán kiderül, miként fordítja

antitrinitáriussá Heltai az imát – „az Istenhez irányuló könyörgés beszédhelyzetébe bele tud integrálódni a mű teljes dogmatikai üzenete” (55.) –, de fény derül arra is, miért lehetett Avenarius könyvének szemlélete annyira megfelelő Heltai számára: Habermann ugyanis „hosszabb okoskodás nélkül tudta megvalósítani az egyéni és intézményesített kegyesség összhangját” (27.) – vagyis azt, amivel Heltainak is küszködni kellett az 1570-es évek Kolozsvárján.

GÁBOR CSILLA

Balázs Mihály: Felekezeti és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról. Balassi Kiadó, Budapest, 2006 (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 8: Szerkeszti Kőszeghy Péter)¹

„Ott ült ő, birkabőr bundába burkolózva, összefont karokkal, s ebben a helyzetben reggeltől estig olvasott, tanult, tűz nélkül... A hideg olyan erős volt, hogy kínos feladat volt előhúzni kezeit a gyapjas védőburok alól, amikor lapozni akart.”

Hölgyeim és Uraim, mielőtt bárki Balázs Mihály professzor urat képzelne maga elé, amint ott ül az Akadémiai Könyvtárban, gyorsan kijelentem, hogy az idézett sorok Körösi Csoma Sándorról íródtak. Véletlen egybeesés, hogy a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában a zanglai kolostorhoz hasonló körülmények uralkodnak, s a jámbor kutatóknak alkalmazkodni kell az időjárás viszontagságaihoz. Azok, akik a kéziratárban a hét bármelyik napján megfordulnak az ablakfelőli asztalnál, ott látják Balázs Mihály professzor urat, amint éppen valamelyik kézirat fölé hajol. Körösi egy évet és négy hónapot töltött Zanglában, Balázs tanár úr, immár a harmadik telet viseli el a kéziratárban, és igaz ugyan, hogy nem gépelt be 40000 tibeti szót számítógépébe, de sikeresen kitörölt me-revlemezéről egy több mint 80000 szavas gyönyörűen átírt 17. századi kéziratot. Legújabb könyve azt bizonyítja, hogy szerencsére nem bízott mindent a számítógépre, így örömmel olvashatjuk kolozsvári esztendei sokadik, de első kötetbe gyűjtött termését.

A Balassi Kiadó *Régi Magyar Könyvtár* sorozatában *Felekezeti és fikció* címen tizenegy értekezéssel lepte meg Balázs Mihály az irodalmat és teológiát kedvelőket. A piros könyvbe azok az elmúlt években megjelent tanulmányok és konferenciákon elhangzott előadások kerültek, amelyek nehezen elérhető folyó-

1 • Elhangzott a kötet kolozsvári bemutatóján, 2006. december 15-én.